МОВА І ЧАС

https://doi.org/10.37919/0201-419X-2023.99.11
УДК 811.161.2'272(477.87)«1991/2000»

МОВНОПОЛІТИЧНА СИТУАЦІЯ НА ЗАКАРПАТТІ НОВІТНЬОЇ ДОБИ: РЕЦЕПЦІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ Й КОНСЕНСУСУ

СТЕПАНЕНКО
Микола Іванович,

доктор філологічних наук, професор, професор кафедри журналістики та мовної комунікації,
Національний університет біоресурсів і природокористування України;
вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041;
e-mail: myk_ivan@ukr.net
ORCID: 0000-0002-6727-1265

Mykola
STEPANENKO,

Doctor of Philology, Professor of the Department of Journalism and Language Communication,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine;
15, Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041;
e-mail: myk_ivan@ukr.net

Дослідження присвячено аналізові наукового дискурсу Г. Шумицької, викладеного в працях «Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері» та «Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 роках: регіональний вимір мовної політики», про окреслену чіткими часовими рамками мовну (мовнополітичну) ситуацію, мовну політику й мовне законодавство в найзахіднішому українському регіоні – Закарпатті. Розкрито пріоритети авторської рецепції концептуальних засад моделей мовної політики (асиміляційна, диференційна, мультикультурна), крайової та всеукраїнської моделі багато-

мовної освіти і впливу її на державотвірні процеси й органічно пов'язані з нею шляхи формування гармонійного інтелектуально-культурного поліфонізму. Виняткову увагу приділено характеристиці соціолінгвістичних і політичних наративів про «русинський рух» на Закарпатті, «русинську мову» і спроби її кодифікації та легітимізації, національність «русин» і намагання узаконення цієї етнічної належності, «русиністику» як антиукраїнську технологію, «русиноцентристську орієнтацію карпаторусинства», тривожні обриси «угорського», «румунського» та «русинського питань».

***Ключові слова**: мова наукової праці, мультилінгвальний простір, мовна ситуація на Закарпатті, мовна політика, рецепція наукового дискурсу, поліетнічний регіон, Г. Шумицька.*

> *<…> ситуацію, що склалася на Закарпатті, з одного боку, можна інтерпретувати як політичну гру, яка, однак, будь-якої миті може вийти з-під контролю того, хто її ініціює, з іншого боку, як добре продуману довготривалу політичну стратегію, спрямовану на розподіл української території.*
>
> Г. Шумицька

Сьогодні в Україні точиться дискусія про те, яким шляхом – європейським чи імперським – розвивається мовне законодавство. Адептів першого і прихильників другого напрямів удосталь. Вони висувають ваговиті аргументи, обстоюючи свої версії. Розставити акценти в цій царині просто й однозначно – справа з нелегких. Наголосимо, що нині утворився бар'єр між теоретично виформуваним мовним законодавством і його практичним утіленням, тлумаченням тих або тих конкретних положень. Діє ще й регіональний чинник, коли органи місцевої влади дозволяють собі на власний копил трактувати правові норми і пропонувати свої варіанти виходу із ситуації, прикриваючись неодмінно вболіванням за долю окремих категорій людей, передовсім етноменшин чи так званого зденаціоналізованого російськомовного населення. У місцях компактного проживання представників інших національностей ця проблема час від

часу потужно заявляє про себе, набуває виняткової гостроти. Її активізують, підігрівають не стільки внутрішні сили держави, скільки зовнішні впливи, за якими стоїть великий фінансовий, економічний, політичний механізм. Він має своїх керманичів на кшталт «русского міра», а сьогодні вже без щонайменших застережень вийшов не на крайові, а на державні овиди «угорський мір», у найближчих планах якого – федералізація Закарпаття, підготовка плацдарму для угорської експансії на західноукраїнські землі, традиційним рушієм якої є ідеологеми про «Велику Угорщину» [пор: Михальчишин 2020: 1].

Закарпаття, Одещина, Запоріжжя, Маріуполь, Миколаїв..., ще донедавна Крим, Донецьк, Луганськ – це регіони, де мовне питання вирувало й вирує, а наслідком цього неспокою стали анексовані, агресивно збурені, розтерзані кровопролитною путінською війною українські території. Патріотичні сили били й б'ють на сполох, намагалися і намагаються гасити протистояння, шукати оптимальні способи виходу із ситуації. Усе це зазвичай нагадує не державну стратегію, а радше залатування дірок, яке лише на короткий часовий відтинок стишує амплітуду суспільної напруги. Тому треба не келійно, а всеукраїнськими спільними зусиллями навіть в умовах воєнного стану відстежувати мовну ситуацію, вибирати моделі розвитку мовної політики й вибазовувати відповідно до цивілізованих стандартів мовне законодавство.

Щодо останнього, то його випрацьовання в Україні ніколи не було спокійним, воно неодмінно перетворювалося на палку дискусію, а нерідко й на організований спротив, що позначався на державному поступові, уповільнював його. Згадаймо очікуваний століттями закон «Про мови в Українській РСР» (1989 рік), горезвісний кремлівсько-ківаловсько-колесніченківський закон (так званий закон трьох К чи емсько-валуєвсько-колесніченківсько-ківаловсько- януковичівське твориво) «Про засади державної мовної політики» (2012 рік) [див.: Степаненко 2018: 33–57], який, на щастя, скасував Конституційний Суд України (2018 рік), і нарешті закон «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 рік). Боротьба на мовнозаконодавчому полі не припинилася, оскільки знайшлися сили (з-поміж них і ті, які представляють найвищу владу в державі),

що хочуть переінакшити вже легітимізовані норми й цим самим не допустити вдержавлення української мови, а посприяти розвою інших мов, які мають свої батьківщини, своїх носіїв і яким ніщо не загрожує в сучасному полілінгвальному світі.

Про мовну ситуацію, мовну політику, мовне законодавство маємо чимало фундаментальних праць, авторами яких є мовознавці (насамперед соціолінгвісти), юристи, а то й прості щирі патріоти, уболівальники за майбутню долю України. З'ява досліджень Г. Шумицької «Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері» [Шумицька 2019] й «Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 році: регіональний вимір мовної політики» [Шумицька 2021] – з-поміж примітних подій в українській лінгвістиці. Присвячено їх унікальності мовнополітичної ситуації, що склалася в найзахіднішому українському регіоні – Закарпатті. Причини цієї унікальності переконливо вмотивовано: «По-перше, поширені тут говори, належачи до найархаїчніших у карпатській групі діалектів південно-західного наріччя, характеризуються збереженням ряду давніх елементів фонетики, граматики, лексики тощо, з одного боку, та наявністю численних паралелей і запозичень із сусідніх мов, з іншого. Цей чинник упродовж тривалого часу слугує підґрунтям для спроб витворення на їх основі "нових" мов, зокрема "русинської". По-друге, аспекти сучасної мовної політики тут розглядають з позиції історичної ретроспективи: у періоди, коли ця територія підпорядковувалася одночасно різним державам, могли існувати докорінно протилежні одне одному мовнополітичні прагнення, які зберігаються й дотепер <…> По-третє, з огляду на розташування регіону, його полікультурність і мультилінгвальність, він постійно перебуває в епіцентрі різних геополітичних стратегій, у тому числі й спрямованих іззовні на розподіл української території, а мовне питання дотепер в арсеналі найдієвіших засобів досягнення мети» [Шумицька 2019: 29].

Термінологічний різнобій, відсутність або неоднозначність окремих робочих понять, що стосуються досліджуваної проблеми, змусили авторку підготувати теоретичний розділ, представити в ньому стратегічні положення своєї концепції, адаптувати світовий досвід мовного законодавства до сучас-

ної української практики, схарактеризувати й узагальнити вітчизняні набутки в цій важливій сфері [див.: Шумицька 2019: 32–56]. Розглядувана праця ґрунтується на засадах синхронності, адже в ній ідеться про мовну ситуацію на Закарпатті чітко окресленого періоду – часів незалежності України (1991–2020 рр.). Та відомо, що будь-який горизонтальний зріз потребує діахронного опертя, ширшого тла, удавання до яких умотивоване простою істиною: осягнення сучасного вимагає знання минувшини, тобто тієї бази в усій її повноті, на якій воно постало й набуло свого натеперішнього статусу.

Аналізовані роботи вкладаються у класичні соціолінгвістичні рамки. Зроблено успішну спробу різновекторного з'ясування феномену мовної політики відповідно до вже усталеної в мовознавстві традиції. За вихідну позицію взято те (і це, на наш погляд, переконливо), що роль держави в процесах суспільного розвитку «очевидна, хай якими б вони були: конструктивними, спрямованими на зміцнення комунікативних і соціальних можливостей конкретних мов, чи деструктивними, коли вживання мови обмежується або й забороняється» [там само: 47]. Докладно проаналізувавши термінологічно-понятєву парадигму, авторка приходить до висновку, що поруч з уже вкоріненим поняттям «мовна ситуація» має побутувати термін «мовнополітична ситуація». Уведення його детерміноване завданнями вистежування, корегування, зрештою, переорієнтування випрацюваної на загальнодержавному рівні мовної політики в регіональну площину. Поняття, про які йдеться, убгано в рамки родо-видової залежності: мовна політика, повторює Г. Шумицька вслід за В. Брициним, є сукупністю ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні, а мовнополітична ситуація, на переконання дослідниці, – «регіональний вимір загальнодержавної мовної політики» [там само: 50].

Як пріоритет вирізняємо те, що Г. Шумицька приділяє належну увагу й позитивно оцінює мовне планування та мовне будівництво – органічний складник щойно проінтерпретованих понять. Ураховано й інші вельми важливі чинники, а саме: Україна – пострадянська, постколоніальна й постгеноцидна держава [там само: 52], а здійснювана в ній мовна політика

наскрізь пронизана складним політичним конфліктом, причому він, як не дивно, не згасає з роками, а лише набирає зигзагоподібного характеру – під дією екстралінгвальних чинників то відносно стабілізується, то знову набуває національно маркованих або – частіше – зденаціоналізованих обертів.

Сучасна мовна політика на Закарпатті, як і в будь-якому іншому куточку України чи то й планети, має своє історичне коріння. Про нього в дослідженнях сказано небагато в консолідованому форматі. Переповідати відомі історичні істини не було очевидної потреби, але вияскравлення етноасиміляційних процесів на території, про яку йдеться, є доречним і своєчасним. Історія ця сягає Угорського королівства (XI–XIII ст.), угорської та австрійської частини Австро-Угорщини, Угорської Народної Республіки, чехословацького періоду, Карпатської України, радянської доби. Важливо, що мовне питання проаналізовано крізь призму такої значущої соціальної сфери, як освіта: подано ілюстрації, у яких наведено статистичні відомості стосовно кількості шкіл за мовами навчання в різні історичні періоди.

У теоретичному розділі вміщено вичерпну інформацію про законодавчі акти України як важливі регулятори лінгвополітики, витлумачено їхні засадничі положення. Мовиться, зосібна, про інституційне забезпечення мовної політики на загальнодержавному й регіональному рівнях, про різні типи її: політика стратегічної багатомовності й офіційної одномовності, регіональна мовна політика, політика офіційної двомовності та диференційованого політичного статусу, комплексна мовна політика, асиміляційна мовна політика. Їх традиційно об'єднують у три моделі: асиміляційну, диференційну та мультикультурну. Сутнісне в цьому складному механізмі – вибір коректної мовної політики. Відомо, що некоректність спричиняє тяжкі наслідки, пов'язані з внутрішніми конфліктами, навіть із падінням держав. На думку Г. Шумицької (а ми солідаризуємося з нею), за модель сучасного мовного планування й мовного будівництва з огляду на історичний, геополітичний, економічний, культурний контекст розвитку України варто брати проактивну мовну політику у форматі поміркованої одномовності та моделі «1+1+2» [державна, рідна (якщо не державна), перша (lingua franca) та друга іноземні] й неодмінно з «пріоритетом україн-

ської мови як державної, мови навчання, засобів масової інформації, культурного процесу» з обов'язковою «орієнтацією на підвищення її престижності» [там само: 92].

Глибиною змісту, багатющим фактологічним матеріалом насичені ті фрагменти робіт, які присвячені мовнополітичній ситуації на Закарпатті на тлі пострадянських суспільних трансформацій (1991–2005 рр.). У них чітко хронологізовано ці трансформації, установлено логічні взаємозв'язки між ухваленими законодавчими актами, різними громадськими ініціативами, що мали розголос у суспільстві. Належне місце відведено опису мовної ситуації в СРСР. В оцінці тодішньої влади мова північного сусіда нібито слугувала засобом зближення і культурного збагачення всіх народів «великого и могучего Советского Союза», а насправді вона витісняла на маргінеси всі інші мови, а українську – чи не найзатятіше. Г. Шумицька «наклала» на мовно-політичну матрицю колишньої імперії й уже незалежної України лінгвополітичну ситуацію на Закарпатті, виранжувавши з педантичною точністю перебіг мовних і навколомовних подій у поліетнічному краї, й цим самим зі своїх видноколів розвінчала міф про єдиний радянський народ як соціальну та інтернаціональну спільноту.

На перший погляд видається, що окремі розділи праць переобтяжені цитатами. Але іншої технології для дослідження дискурсу такого взірця знайти важко. Подано не просто текстові ілюстрації, а фрагменти офіційного й неофіційного законодавства, витяги з праць, які безпосередньо гармонують чи дисонують із тими або тими правовими засадами. Позитив убачаємо і в тому, що Г. Шумицька майстерно вибудовує наукові діалоги й на цьому авторитетному тлі репрезентує власну концепцію. Рясні твердження на зразок «мовна політика здійснювалася більше на папері, була декларативною» [там само: 99] проливають світло на складність процесу формування мовної ситуації в Україні загалом і в окремо взятому її регіоні.

Виправданим є аналіз неординарних, часто не передбачуваних конкретних репрезентанів мовнополітичної ситуації в Україні в різні періоди незалежності з огляду на «постать президента та обраного ним вектору провадження мовної політики в Україні, а також на специфіку її регіонального виміру в Закар-

патській області» [там само]. Підмурком для цієї ефективної технології стали соціолінгвістичні дослідження, аналіз медіа-й архівних матеріалів.

Удало схарактеризовано через мовний простір президентську каденцію Л. Кравчука й Л. Кучми, названих у народі Леонідом Першим та Леонідом Другим. Разом із авторкою дорікаємо першому Президентові України, що він і справді «нічого не зробив проти стрімкої русифікації засобів масової інформації: хоч у грудні 1992 року і був ухвалений закон "Про телебачення та радіо", який передбачав мовлення українською у всій країні, проте ці законодавчі рішення не були реалізовані» [там само: 100]. Що ж до другого гаранта Конституції, то його участь у російщенні України розкрита об'єктивно, для цього залучено великий фактаж, неспростовні матеріали, толерантно закцентовано на розходженнях між словом і конкретними справами Л. Кучми. А все це вислід того, що в Україні не запрацював на повну силу мовний сектор у структурі секретаріату Кабінету Міністрів, не був затверджений новий правопис (ідеться про «Проєкт найновішої редакції українського правопису» 1999 р.). До наукових чеснот Г. Шумицької зарахуємо й те, що вона не випустила з поля зору проблему реформування української ортографії в добу незалежності.

Досить кваліфіковано висвітлено в роботах такі вагомі складники мовної ситуації на Закарпатті, як «русинська мова» й закріплення за нею статусу 13-ї за рахунком слов'янської мови, як «русинський рух», як русо-центристська орієнтація нинішнього «карпаторусинства» та оцінка його українськими політиками, мовознавцями. Це складне й наповнене тривоги та неочікуваностей питання, воно з особливим суспільним натиском мусується зараз, коли Угорщина відмовляється надавати Україні, охопленою війною з путінською ордою, допомогу, заважає робити це Європі, стає на захист російських інтересів. Маємо підстави твердити, що своєчасні дослідження Г. Шумицької понизять сепаратистський градус проугорських, проросійських, прорумунських та інших організацій, які відкрито й приховано домагаються автономного статусу Закарпатської області. Сказане стосується передусім наповненої переконливими аргументами авторської інформації про етномовну іденти-

фікацію жителів Закарпаття (визначення рідної мови мешканцями районів, міст, селищ; дані перепису 2001 року стосовно «русинської мови»).

Зробимо в цьому місці паузу й процитуємо рядки з поеми-симфонії «Смерть Шевченка» І. Драча, які чітко демонструють складність порушеної проблеми, через етнонімний ряд *хохли*, *русини*, *малороси* віддзеркалюють наше непросте минуле та суперечливе сучасне:

Йшла вперше Україна по дорозі
У глибину епох і вічних зльотів –
Йшла за труною сина і пророка.
За нею по безсмертному шляху
Ішли ***хохли***, ***русини***, ***малороси***,
Щоб зватись ***українцями*** *віднині.*

Переконливо доведено й те, що на реальний стан застосування української й інших мов у різних галузях суспільного життя впливає освітньо-медійний простір. Цей важливий аспект також системно висвітлено в працях. Імпонує інформація про етнічну пресу Закарпаття, уражає той факт, що «впродовж нетривалого часу після проголошення незалежності України в краї замість півтора десятка обласних та районних газет було зареєстровано близько 300, значна частина яких була задекларована як угорськомовні видання» [там само: 126].

Цінними є відомості про освітню діяльність угорської національної меншини. За викладеними в роботі фактами виструктуровано як державотвірну, так і протилежну їй руйнівну політику, а особливо ту, що стосується прихованих і неприхованих мотивів Угорщини в підтримці угорської національної меншини на Закарпатті. Винятково актуально звучить наведене в роботі таке твердження мовознавця П. Гриценка: «Неприховані, тривалі в часі різноспрямовані дії Угорщини системно й послідовно ослаблювали можливості інтегрування угорців Закарпаття в загальноукраїнський соціум. Ідеться насамперед про видворення, ізолювання угорської молоді від українськомовного, а відтак – і ментального простору України. Усе це кроки в реалізації завдань ідеологів т. зв. м'якого приєднання угорськомовної частини Закарпаття до Великої Угорщини (нерідко в заявах угорських політичних лідерів ідеться про приєднання

в майбутньому всієї Закарпатської області як адміністративної одиниці України). Намагання реалізувати ці плани (сьогодні – неприховувані, узяті за ідеологічну основу діяльності окремих політичних партій в Угорщині) мали різноманітні формати втілення, постійно підтримували організаційно й фінансово, хоча найчастіше були завуальовані турботою про збереження угорської меншини, її національної самоідентифікації, мови і культури» [там само: 134–135]. Підтримка на словах знаходить аж занадмір відчутну матеріальну підтримку. Цю сферу впливу також належно проаналізовано: у період з 2011 до 2018 рр. Фонд імені Бетлера Габіна профінансував закарпатських угорців на 55 млн доларів [там само: 138–139]. Такій і низці інших ініціатив у праці надано об'єктивну оцінку.

Мовна політика має залежати не від смаків та уподобань гаранта Конституції, а від накресленої державою стратегії і тактики – ось один із кардинальних висновків, який не раз і не два прочитується між рядками наукових розвідок Г. Шумицької. Безпосередньо стосується він і найдемократичнішого українського Президента В. Ющенка. Наголошено, що в часи його правління (а особливо за каденції В. Януковича) відверто заявляла про себе проблема сепаратизму. Про це йдеться в розділі «Спроба апробації на теренах Закарпатської області моделі мовної сепарації через регіоналізацію мов». Сумлінно проаналізувано оприявлене й те, що залягло в архівах, законодавче поле, ті акти, які набули чинності, й ті, які залишилися проєктами. Згадаймо ющенківський проєкт указу «Про захист прав громадян на використання російської мови та мов інших національностей в Україні», що викликав бурю протестів у суспільстві. «Такий указ може видати лише раб, лише зрадник! Навіть цей нікчемний хохол Кучма не посмів видати подібний указ», – із болем писав у листі до Президента львів'янин М. Волошин [Волошин 2005: 4]. Відомий майстер художнього слова О. Ющенко звертався до тодішнього очільника держави з такими наповненими болю словами: «Шановний Вікторе Андрійовичу! Як Ваш сусід по нашій Хоружівці, друг Ваших батьків, з якими разом навчався в нашій школі, які потім стали народними вчителями і перелили дітям свою любов до української мови, – навіть не допускаю думки, що Ви можете

погодитися з таким проєктом» [Шумицька 2021: 3]. Документ не набув чинності, одначе й не зник безслідно. Він разом з іншими, на жаль, непоодинокими антиукраїнськими актами послугував одним із чинників «канонізації» майбутнього «мовного закону Ківалова-Колесніченка». За вже використовуваною раніше дослідницькою методикою – накладання на загальнонаціональне тло регіонального виміру – під різним кутом зору розглянено процедуру легітимізації Закарпатською обласною радою національності «русин», процес кодифікації «русинської мови» за безпосередньою участю окремих науковців і політиків, а ще – вивищення під дією внутрішніх і зовнішніх сил пріоритетності освітніх питань угорських меншин на крайовому зрізі періоду президентства В. Ющенка, претендування на роль регіональних мов у Закарпатській області й досягнення на цьому шляхові неабияких перемог угорською, румунською та «русинською» мовами періоду президентства В. Януковича. Для дослідниці авторитетною доказовою базою слугували офіційні документи, які видавала Закарпатська обласна рада, крайові звернення громадських організацій і т. ін. На конкретних фактах доведено, що винятково конструктивну роль у цьому складному, надмірно заполітизованому дійстві зіграв Ужгородський університет, передовсім національно свідоме філологічне товариство, до якого належить і Г. Шумицька. Вона «як регіональний науковий консультант всеукраїнського експерименту «Формування багатомовності дітей та учнів: прогресивні європейські ідеї в українському контексті», до якого залучено навчальні заклади чотирьох областей: Одеської, Запорізької, Чернівецької та Закарпатської, – взяла участь у низці навчальних тренінгів, ініційованих МОН України та Верховним комісаром ОБСЄ з питань національних меншин у Києві, Чернівцях, Одесі, Ужгороді, присвячених упровадженню багатомовної освіти, зокрема методиці CLIL, що вже має світовий досвід» [там само: 5–6].

У дослідженнях вирізнено з відчутним акцентом питання про виняткову важливість окремих постатей у творенні мовнополітичної закарпатської історії. З-поміж них – насамперед В. Балога, завдяки якому, покличемося на Ю. Балегу (2010 р.), «політрусини почувають себе на Закарпатті привільно.

Віктор Андрійович головного їх покровителя В. Балогу вивів на державний Олімп і зробив своїм другим “Я”» [Шумицька 2019: 159]. Добре слово сказане ще про одну особистість – М. Сюська, багатолітнього завідувача кафедри української мови в різних вишах Закарпаття. Його позиція стосовно «русинської» мови, діалектних ареалів української мови науково виважена, позбавлена політичного присмаку, переконлива, базована на неспростовних фактах. Яскравою ілюстрацією цього може слугувати твердження вченого про зв’язки між українською та «русинською» мовами з коментуванням Г. Шумицької: «Під час міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження О. Духновича, яка відбулася в Ужгороді 24–26 квітня 2003 року, М. Сюсько чітко артикулює думку щодо так званого “русинського” питання на Закарпатті в аспекті мовознавчому: так, окремі дослідники (історики, філологи та ін.) намагаються обґрунтувати тезу, що українська літературна мова на Закарпатті – це, мовляв, штучне утворення, мало не чужорідне тут тіло і т. ін., що місцеве населення користується не українською, а русинською мовою і говорить “по-руськи”<…>, однак “за своєю структурою, за сукупністю мовних рис (особливо фонетичних) «русинськый язык» (чи «руськый язык») – це не що інше, як живий народнорозмовний різновид української мови. Тому спроби поставити українську літературну мову на друге місце після т. зв. русинської не мають під собою ніякого ґрунту. Опоненти забувають при цьому, що будь-яка нормалізація мови пов’язана зі внесенням у неї штучного начала, що регламентація мовленнєвих явищ постійно зростає. Потреба у чіткому формулюванні мовних правил, обов’язкових для всіх носіїв мови, випливає із самої природи мови – бути чітким і виразним інструментом порозуміння. … Немає на Закарпатті зараз «єднолитого», єдиного, діалектно не розчленованого мовного ареалу, який би міг лягти в основу т. зв. русинської мови. «Русинська мова» ніколи не була тут окремою монолітною системою, яка б виключала діалектне членування”» [там само: 160–161]. Важливо закцентувати й на тому, що різнобічного аналізу зазнала концепція П. Чучки про національну свідомість закарпатських українців у ХХ столітті.

Закарпаттю випадало завжди (і нині це реальний факт) опинятися в епіцентрі мовнополітичних дискусій на вітчизняному та міжнародному рівнях. Усім цим перипетіям приурочено розділ в обох працях. Одним із базових принципів аналізу обрано положення про державну мову як чинник національної безпеки. Г. Шумицька об'єктивно висвітлює еволюцію мовнополітичної ситуації в післяянуковичівську добу, докладно вистежує перші кроки в мовній сфері в. о. Президента України О. Турчинова, прем'єр-міністра А. Яценюка, розкриває стиль президентського правління П. Порошенка. Її дослідницькі зусилля зосереджені довкола законопроєктів «Про мови в Україні», «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні», «Про забезпечення функціонування української мови як державної» й уже легітимізованого документа «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Свідомо вклинено в розглядану правову сферу закон «Про освіту», у зв'язку з яким «так зване "мовне питання" в Україні, зокрема на Закарпатті, набуває особливої гостроти» [там само: 200]. У цьому мінідискурсі в найтонших деталях схарактеризовано «угорське питання» та «русинське питання». Дослідниця на боці тих учених, які вважають «русиністику» антиукраїнською технологією (Л.О. Белей, В.В. Німчук та ін.), пропонують «термін русин … заборонити використовувати у значенні "неукраїнець"» (Л.О. Белей), доводять, що автономізування «віртуальної "русинської" мови» – це не що інше, як "штучне конструювання" норми "русинської мови", ґрунтованої на протиставленні її нормі української мови» (В.В. Німчук) [там само: 205].

Осердям аналізованої частини праці «Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 році: регіональний вимір мовної політики», як і тематично споріднених із нею вже проаналізованих фрагментів, стали засоби масової інформації та освітня сфера – найпромовистіші маркери мовних новацій, найоб'єктивніші індикатори мовної ситуації. З-поміж ЗМІ, що висвітлюють мовнополітичну ситуацію Закарпаття, – і онлайновий медіаресурс, і видання, наближені до певних політичних структур чи фінансово-економічних груп. Така інформативна палітра фокусує запроєктовані на вдержавлення української мови

найдинамічніші й найінтенсивніші процеси, вона дає підстави для висновків про причини виникнення регіонального сепаратизму, про конструктивне / деструктивне мовне будівництво, про наявність / відсутність міжкультурної комунікації, діалогу культур, взаємоповаги, толерантності тощо. Примітно, що в цьому різнобаченні й неоднотлумаченні чітко простежується авторська позиція.

З досліджень Г. Шумицької можна добути багато цінних відомостей про реакцію новинних вебресурсів Закарпаття на статтю 7 Закону України «Про освіту». Це не просто цікаві факти, а набір слушних пропозицій про формування не сепаратистської, не меркантильної, а насиченої позитивними ідеями й рекомендаціями державницької позиції, яку, урешті-решт, запримітить світ і належно оцінить. Нам сьогодні вкрай важливо довести, що Закон «Про освіту» – це не «повернення сталінських часів» [там само: 243], як твердить ректор угорського інституту на Закарпатті І. Орос, а вибудуваний на цивілізаційних принципах, прогресивному світовому досвіді юридичний документ.

Неабияку цінність становлять фрагменти праць, у яких уміщено інтерв'ю, проведені за спеціальною методикою Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, з різними реципієнтами: представниками органів місцевої влади та самоврядування, керівниками шкіл та інших закладів освіти, учителями, батьками учнів, учнями старших класів, студентами, представниками громадських організацій національних меншин, роботодавцями, місцевими представниками політичних партій. У дослідженнях чітко виписана неоднозначна позиція чиновників, освітян, батьків, учнів, студентів, представників національно-культурних товариств, політичних партій, роботодавців щодо вивчення в українських школах рідної й інших мов. Авторка добре оволоділа соціолінгвістичними технологіями, удало дібрала й вилогізувала питання для інтерв'ювання, кваліфіковано обробила результати експерименту, яскраво й переконливо проілюструвала їх. Такої ж високої оцінки заслуговують дискурсивні міркування про регіональні результати експерименту, що стосуються структурування моделі багатомов-

ної освіти в Україні. Представлені в ньому висновки вже завтра знайдуть своє практичне застосування у формуванні нової моделі багатомовності учня, яка передбачає навчання державної, рідної та іноземної мов, у створенні нового організаційно-освітнього типу закладу з навчанням кількома мовами як нової освітньої парадигми, зрештою, у виробленні концепції багатомовної освіти в Україні.

Логічним завершенням праці «Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 році: регіональний вимір мовної політики» є характеристика мовнополітичного аспекту новітньої суспільно-політичної парадигми України. Виникли сумніви з приводу коректності терміна «новітній», адже все, що описано в роботі, – реалії новітньої доби, або доби незалежності. З'явилися й опротестування: якщо змістити історичні акценти й поділити той або той період на дрібніші рамки за якоюсь вужчою класифікаційною ознакою, то в ньому неодмінно вичленується новітній етап. Тож іменування періоду, пов'язаного із президентською діяльністю В. Зеленського, новітнім маємо підстави вважати доречним і виправданим.

Г. Шумицька виклала з хронологічною точністю перебіг найостанніших подій, що виявляють безпосередній або опосередкований зв'язок із мовною політикою в Україні (мусування мовного питання у Верховній Раді, призначення Уповноваженого із захисту державної мови, діяльність Національної комісії зі стандартів державної мови, рекомендації Венеційської комісії щодо закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», побутування української мови на телебаченні) й зробила правильний, на наш погляд, висновок: ця політика «кардинальних змін не зазнала. Деякі означені гальмівні процеси в питанні реалізації вимог ухваленого мовного закону можуть бути пояснені як небажанням їх виконувати і спробами змінити або частково скасувати, так і елементарною неосвіченістю, подекуди й некваліфікованістю переважної частини державного апарату всіх рівнів, а також звичною в усі періоди бюрократичною системою. Мовне питання звично використовується як маніпулятивна технологія» [там само: 352].

Відповідно до прийнятої методики аналізу проблеми на тлі амбівалентності позиції політичних сил стосовно мовного питання розкрито новочасні тривожні обриси угорського, румунського та русинського питань на Закарпатті. Найбільше занепокоєння викликає освітньо-мовне протистояння і роздмухування «русинської» теми. Використовуваний багатий за змістом і привабливий за формою фактаж – надійний підмурок для переконливих висновків і конкретних практичних рекомендацій.

Проаналізовані праці Г. Шумицької насичені ідеями та результатами, які відкривають перспективу для дослідження мовнополітичної ситуації в Україні загалом, а також в окремих її поліетнічних, отже, і в мультилінгвальних регіонах.

Волошин М. Не підписуйте указу, Вікторе Андрійовичу. *Слово Просвіти*. 2005. 19–25 травня.

Михальчишин Ю. Хто хоче «угорського міра»? *Слово Просвіти*. 2020. 3–9 грудня.

Степаненко М. Публіцистично-політичні перифрази в українській мові 2017 рік. Полтава: Дивосвіт, 2018.

Шумицька Г. Через діалог до взаєморозуміння в мультилінгвальному просторі: регіональна рецепція мовних новацій в освітній сфері. Ужгород: Ґражда, 2019.

Шумицька Г. Мовна ситуація на Закарпатті в 1991–2020 роках: регіональний вимір мовної політики: дис. ... докт. філол. наук. Інститут української мови НАН України. Київ, 2021.

Ющенко О. Не підписуйте той проект! *Літературна Україна*. 2005. 19 травня.

REFERENCES

Mykhalchyshyn, Yu. (2020, Dec 3–9).Who wants the “hungarian world”? *Slovo Prosvity* (in Ukr.).

Shumytska, H. (2019). Through the dialog to mutual understanding in the multilingual space: Regional reception of language innovations in the educational sphere. Uzhhorod: Grazhda (in Ukr.).

Shumytska, H. (2021). The language situation in the Transcarpathia in 1991–2020: The regional dimension of language policy: Doctoral

dissertation. The Institute of the Ukrainian Language of the NAS of Ukraine. Kyiv (in Ukr.).

Stepanenko, M. (2018). Publicistic-political periphrases in the Ukrainian: Year 2017. Poltava: Dyvosvit (in Ukr.).

Voloshyn, M. (2005, May 19–25). Do not sign this decree, Viktor Andriiovych. *Slovo Prosvity* (in Ukr.).

Yushchenko, O. (2005, May 19). Do not sign that project! *Literaturna Ukraina* (in Ukr.).

Статтю отримано 10.10.2023

Mykola Stepanenko

THE LINGUAPOLITICAL SITUATION IN THE MODERN TRANSCARPATHIA: RECEPTION OF THE REGIONAL CONFLICT AND CONSENSUS

The strategic goal of the scientific studies of H. Shumytska "Through the Dialog to Mutual Understanding in the Multilingual Space: Regional Reception of Language Innovations in the Educational Sphere" and "The Language Situation in the Transcarpathia in 1991–2020: The Regional Dimension of Language Policy" is the observation of language policy trends in the Transcarpathia in 1991–2020, taking into account the Ukrainian context, the definition of the main ways of retaining the Ukrainian language in interaction with the languages of national minorities. The purpose of the proposed article is to systemically prepare this scientific discourse, to distinguish the priority principles of the linguistic and socio-linguistic author's concept with the theoretical provisions declared in it concerning the terminology-concept paradigm, and practical recommendations addressed to such spheres of social life as education, culture, politics, legal sphere. The priority provisions should include the skillfully structured model of language planning and language construction in the border area with compact residence of an ethnos, as well as the model of introduction of multilingual education with a clearly defined place of the Ukrainian language as the state language, as a result of this process – the ways of forming the harmonic intellectual and cultural polyphony in the society. The special attention should be assigned to the conceptual principles on the policy of strategic

multilingualism, official monolingualism and bilingualism (these are specific models of language policy: assimilatory, differential, multicultural), and the regional all-Ukrainian models of multilingual education determined by causal connections and their influence on the state mechanisms. The information about the main Ukrainian legislative initiatives in the field of language policy logically complements this report focusing on those legal norms regulating the application of state and other languages (in particular, national minority languages) in Ukraine. Among the original and creative scientific studies by H. Shumytska is a multi- purpose analysis of the role of mass media in the implementation of state language policy and coverage of the language political situation on the territory of Ukraine, a description of the language political orientation of modern Transcarpathian mass media, in particular new sites as an indicator of the language situation in Ukraine. Finally, the depth of the scientific discourse under consideration defines the problem of the Rusyn orientation of the current Transcarpathia region, it is represented by sociolinguistic and political narratives about the "Rysyn movement" in the Transcarpathia, "Rusyn language" and attempts to codify and legitimize it, the nationality of "the Rusyn" and the attempts to legitimize this ethnic identity, "Rysyn studies" as an anti-Ukrainian technology, disturbing outlines of the "Hungarian", "Romanian", and "Rusyn questions". The general conclusion about the reception is as follows: the scientific works of H. Shumytska is rich with ideas and results that open the prospects for the study of the political and political situation in Ukraine in general, as well as in some of its political and, consequently, in the multilingual regions.

Key words: language of scientific work, multilingual space, language situation in Transcarpathia, language policy, reception of scientific discourse, polyethnic region, H. Shumytska.